



# Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

## Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

**Danskernes Historie Online** er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

### Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

### Ophavsret

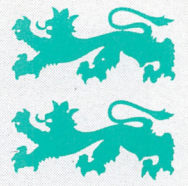
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

### Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

# SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT



NUMMER 10  
OKTOBER

1989

# Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af  
Historisk  
Samfund  
for Sønderjylland



Abonnementspris  
110 kr. årligt  
incl. moms  
og forsendelse.

Enkeltnumre koster  
15 kr. pr. stk.

Ekspedition:  
Historisk Samfund  
for Sønderjylland,  
Sekretariat,  
Haderslevvej 45,  
6200 Aabenraa  
tlf. 74 62 46 83.  
Kontortid, ma.-fr.  
kl. 9-13.

Redaktion:  
Inge Adriansen,  
Museet på  
Sønderborg Slot  
6400 Sønderborg

Steen W. Andersen  
Haderslev Museum  
6100 Haderslev

Henrik Fangel (ansv.)  
Institut for sønder-  
jysk lokalhistorie  
Haderslevvej 45  
6200 Aabenraa

Sønderjysk Månedsskrift  
indtales på bånd, der kan  
lånes på biblioteket

Sats/montage:  
Aabenraa Fotosats ApS  
Tryk: Aabenraa Bogtrykkeri

I dette nummer:



- Å dryotvej Foldingbroe-Löggumkloster* ..... 275  
Knud Erik Stavnager, Vejen, har gransket i en af de gamle stuedrivvejes historie og fortæller her om resultaterne af sine undersøgelser.
- Soldaterdigte fra 1864.*  
*Det sete afhænger af øjnene der ser* ..... 284  
Ester Feddersen, Tinglev, har i sit lokalhistoriske arkiv fundet nogle tyske soldaterdigte, der giver et noget andet syn på krigen 1864 end det, vi er vant til. Nogle af dem bringes her i dansk oversættelse.
- Gøngenhøvdingen og Sønderjylland* ..... 292  
Jacob Due fra Vemmelv i Sjælland har rødder i Sønderjylland og fortæller om en stor undersøgelse, som viser, at Gøngenhøvdingen og Sønderjylland nok har noget med hinanden at gøre!
- Høgebjerg på Als. Et besøg værd* ..... 298  
Inge Adriansen, Sønderborg, fortæller om det højeste punkt på Als, udsigten herfra og de historiske minder, som knytter sig til stedet.
- Det sker – på de nordlesvigske museer* ..... 300  
Arrangementskalender og en omtale af en ny farve på Frøsløvlejrens museum.
- Bognyt* ..... 302  
– om tre bøger, der alle handler om nogle af de krige, vi har været inddraget i.
- Freden i Wien i oktober 1864*  
*Bagsiden om forsiden* ..... 304  
Inge Adriansen fortæller om fredsaftalningen efter krigen i 1864 og de konsekvenser den fik for Danmark, bl.a. Kongeå-grænsen, som ses på forsiden.

Forsidebilledet viser Kongeåen, der snor sig under grænsebroen i Foldingbro. Kongeåen har i århundreder dannet grænse mellem Danmark og Slesvig, men aldrig så smertefuldt som efter krigen i 1864. Om fredsslutningen i Wien i oktober 1864 fortælles der på bagsiden, mens artiklen på modsatte side beretter om dengang åen var toldgrænse på stuedrivvejen ned gennem Jylland. Fot. C. C. Biehl. Gråsten, ca. 1900).

# Æ dryvtvej Foldingbroe-Löggumkloster

Om et stykke af de gamle stuedrivveje

Af KNUD ERIK STAVNAGER

Midt i Sønder Hygum by står en gammel vejvisersten visende mod Foldingbro i nord og mod Løggumkloster i syd. Hvor stenen står, førte den gamle stuedrivvej forår og efterår gennem århundreder utallige flokke af levende stude fra de frodigere egne af Jylland ned over de dengang store hedeområder og Kongeåen videre sydpå gennem hertugdømmet Slesvig - her gennem Sønder Hygum - til markederne i det nordlige Tyskland, ja, studene førtes endog helt til markedsbyerne i Holland.

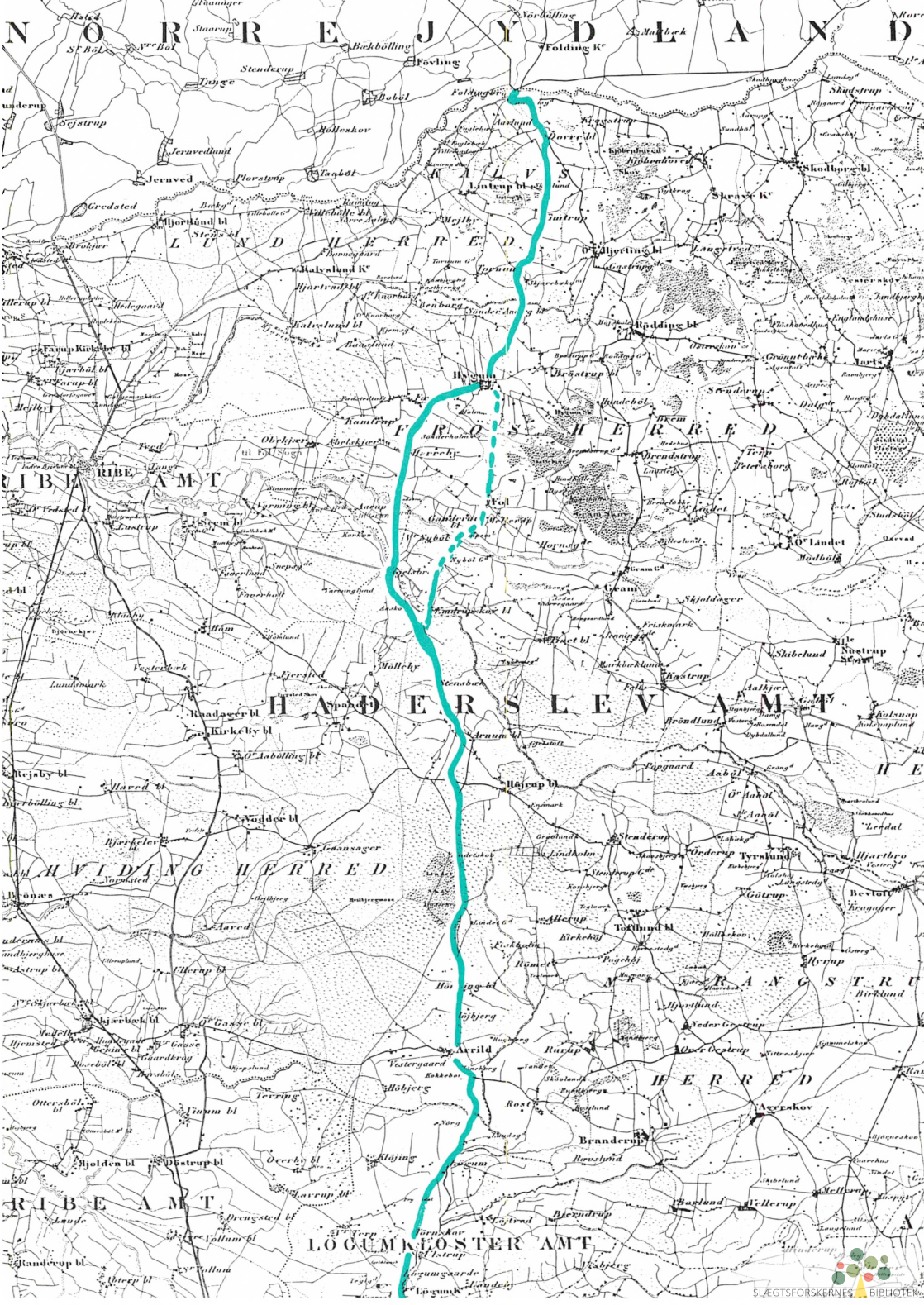
Fra de rige landsbrugsområder i Salting og Thy, i Himmerland og Hardsysel, på Mols og øerne førtes studene sydpå ad de vanskeligt fremkommelige veje ned over de vidtstrakte, forblæste hedeegne, hvor en bakketop, et kirketårn eller en lokal mærkelighed viste stuedriverne, at de var på rette vej. Hærvejens historikere fortæller om de tre hoveddrivveje ned over den jyske halvø, der førte over Kongeåen ved Gredstedbro norden den kongerigske markedsby Ribe, over Foldingbro midt i landet og over broen ved den kongerigske markedsby Kolding.

Allerede i oldtiden var Foldingbro midt i landet et vigtigt overgangssted over åen, der senere fik navnet Kongeåen. Stedet var naturbegunstiget, idet åen her delte sig i to løb med en mellemliggende holm. Her fandtes den

rest af det midtjyske hærevejsdelta, der takket være stuedriverne fik lov til at leve videre i århundreder, hvor det var et vigtigt knudepunkt for flere veje. Dankwerth omtaler i 1652 Foldingbro



Vejvisersten midt i Sdr. Hygum by med inskriptionen Löggumkloster - Foldingbroe. Fot. 1989 C. Krassel, Haderslev.



som stedet, »woselbsten die Heerstrasse von Riepen nach Jütland und in sonderheit Wiborg darüber geht.«

Fra de store markeder i Ringkøbing, Holstebro, Skive, Viborg og Aalborg førtes stuedrifterne f.eks. gennem Hovborg, Bække eller Hulvad til Foldingbro. Herfra gik de videre sydpå enten mod Gelsbro eller over Kalvslund mod Ribe. Antageligt var den vigtigste af disse veje stuedrivvejen sydpå fra Foldingbro videre gennem Dover, Vimtrup, Hygum, Harreby, Gelsbro, Stensbæk, Arnum, Arrild og Løgumkloster til markederne i Tønder, Husum eller Itzehoe.

Lige så gammel som heste- og stuedrifterne var vel tolden, og dermed smuglerierne. Tænkeligt var Ribe og Kolding ved grænsen mellem kongeriget og hertugdømmerne allerede toldsteder i vikingetiden. Der eksisterede ikke nogen egentlig toldgrænse, men man måtte ikke omgå toldstederne. I en kongelig forordning fra 1475 hedder det således, at indenlandske mænd ikke måtte udføre varer til hertugdømmerne, hvor handlen skulle forbeholdes de tyske og hollandske købmænd. Jyderne måtte kun drive deres heste og stude til Kolding eller Ribe og ikke længere sønderud af indenrigsmænd.

Endvidere hedder det i 1491, at Hvidding, Frøs og Kalvslund herreder sønden Kongeåen skulle søge deres marked i Ribe som af Arrilds tid. De hertugelige undersætter i de nævnte herreder skulle altså erlægge told i Ribe før videre drift sydpå, selvom de boede i hertugdømmet Slesvig.

Og endelig skulle bønderne sælge deres stude og heste til købstads-mænd. I en forordning fra 1515 forby-

← Udsnit af Generalstabens kort over det nordlige Slesvig 1858, med stuedrivvejen fra Foldingbro til Løgum indtegnet. Geodætisk Institut. Copy-right. (A 404/85).

des det således præster, fogder og bønder at handle med stude. Bonden måtte kun købe, hvad han kunne fodre vinteren over, og sælge til hjemlandets adel og borger, ja, senere blev det endog forbudt bønderne i kongeriget – ikke i hertugdømmet Slesvig – at fede stude, hvormed hele fortjenesten blev forbeholdt købmændene.

Hedeby havde i vikingetiden en central betydning som handelsby, der snart blev overtaget af Ribe. Men i 1600-tallet havde købmændene i Tønder overtaget føringen indenfor stude- og hestehandel. Da så tolden tilmed i 1542 blev hævet til det tidobbelte, var der grund nok til, at de jyske bønder – og de slesvigske bønder i Frøs, Kalvslund og Hvidding herreder – søgte uden om toldstederne. Det var den eneste måde, hvorpå de selv kunne opnå fortjenesten ved salget af deres heste og stude. Man søgte mod Tønder over Foldingbro og Gelsbro, som her var de eneste overgangssteder over åerne, hvis man ikke ville gennem markedet og tolden i Ribe – eller gennem et af de ulovlige og usikre vade-steder.

De stude, som førtes fra kongeriget ind i hertugdømmerne over Foldingbro, skulle løse toldseddel på Ribe toldbod, før de førtes videre sydpå. For at skærpe kontrollen med, at man ikke blot drev studene direkte sydpå til markederne i Løgumkloster og Tønder uden om tolden i Ribe – hvad der atter og atter klagedes over – blev der allerede i 1570 oprettet et toldkontrolsted i Foldingbro. Toldopsynsmanden skulle påse, at hverken stude, heste eller andet udførtes uden bevis for, at der var svaret told på toldboden i Ribe, før studeflokkene kunne drives videre sydpå.

Men igen i 1575 beklagede man sig over, at stuedrifterne ikke blev ført til

Ribe, men istedet ført direkte sydpå fra Foldingbro. Vejen fra Foldingbro »ud ad sønder o« over Fladsbro og Gelsbro var den mest direkte vej til markederne i Tønder og Løgumkloster uden om Ribe. Og den førte netop uden om den kongerigske enklave ved Ribe, hvis grænse gik ved Gelsbro. Fladsbro og Gelsbro er da også aftegnet på Johannes Mejers ikke særligt detaljerede kort over »Westertheil des Amptes Hadersleben zusampt Riepen und dem Löhmcloster Anno 1649« ; det vidner om disse broers historiske betydning.

For at skærpe toldopsynet blev der derfor ansat to vadestedsridere i Ribe og to i Kolding, der skulle patruljere langs åerne. Retsprotokollerne vidner om deres patruljering langs Fladså og Gelså. I 1684 skriver stiftamtmanden i Ribe til Rentekammeret, at nogle bønder fra Obbekær by i Fole sogn, var blevet grebet af vadestedsriderne syd for Fladså ved Gelsbro på deres vej til Løgumkloster marked. Bønderne havde ikke angivet kreaturerne i Ribe, idet de mente, at de havde en gammel ret givet ved Kolding Afsked<sup>1)</sup> til at føre kreaturerne sydpå uden angivelse. Stiftamtmanden foreslog derfor, at der skulle bygges et lille hus ved Fladså til en tolder, der skulle påse, at ingen passerede uden at have løst toldseddel i Ribe. Det var et forsøg på at få oprettet en entydig toldgrænse ved Ribes åer. - sønden Frøs og Kalvslund herreder.

Istedet udvidede man i 1699 antallet af vadestedsridere til fire fra henholdsvis Ribe og Kolding og yderligere to fra Ribe i stuedrivtiden, idet de simpelt hen blev forfulgt. Først i 1740 blev »Friheden« - fritagelsen fra betaling af told - for bønderne i Frøs og Kalvslund herreder bekræftet, og i 1760 blev vadestedsriderne i Ribe og Kolding erstattet af ti kontrollører langs Kongeåen, som dermed blev den egentlige

toldgrænse. Men mange drev stadig ikke studene til markedet i Ribe, og mange omgik stadig tolden. Efter at have drevet studene uden om toldkontrollen i Foldingbro eller at have anvendt en toldseddel flere gange ved overgangsstedet, drev man hastigt studene videre direkte sydpå. I en anonym skrivelse fra 1787 meddeltes det, at det især var vejen over Foldingbro, der var beforder af al toldsvig.

I 1788 nedsattes tolden så til det halve, og sædegårdene blev ophævet, så enhver bonde nu frit kunne drive studehandel, og det præciseredes, at angående Foldingbro skulle stuedrifterne fra Nørrejylland over Hjerding, over Lintrup, over Rødding eller over Jels dispenseres fra at drive den lange vej til Ribe først, da denne regel kun fristede til, at man gik ad ulovlige veje, uden om tolden.

Men det var åbenbart ikke nok. I 1790 oprettede man et landtoldsted i Foldingbro, så tolden skulle betales her. I 1818 kunne man så afsløre, at tolderne i Foldingbro lod sig bestikke af studehandlerne, hvorfor flere og flere valgte overgangsstedet her midt i landet. Der skulle løses bomseddel ved drift over Foldingbro, og toldsedlen skulle afleveres, f.eks. i Jels eller Rødding, så den ikke kunne bruges to gange. Endelig fastsatte man nogle lovlige stuedrivveje, ved toldgrænsen, som det alene var tilladt at følge. Fra Foldingbro måtte man nu kun føre studene videre sydpå ad stuedrivvejene over Københoved-Skodborg-Jels, over Dover-Hjerding-Rødding eller over Kalvslund-Ribe. I 1824 måtte man forbyde vejen over Rødding og afløse den med vejen over Dover-Vimtrup-Hygum-Gelsbro, velsagtens fordi studene blev ført denne vej.

Endelig i 1827 ophævede man tolden på udførsel af stude og heste fra konge-



*Foldingbro idag, med Kongeåen (t.v.), som løber under broen, og Foldingbro kro på den anden siden af broen. Fot. 1989 C. Krassel, Haderslev*

riget til hertugdømmerne. Der var dog stadig toldsted i Foldingbro for bl.a. brændevin sydfra, men af studene skulle der ikke længere betales told. Foldingbro var det store overgangs- og overnatningssted for studedrifterne fra nord, som især kom i begyndelsen af marts måned. Tolderne fik travle dage, og også i kroerne blev der meget at lave. Forrest red foderskafferne, der skulle skaffe indkvartering. Derefter fulgte studeflokkene på 40-60 studer med to-tre drivere, der med råben, piskeslag og kraftige fløjtetoner holdt flokkene sammen. Bagefter fulgte studehandlerne på hesteryg eller i brede behagelige vogne. Gennem de øde heede gik man i foråret tre mil pr. dag, i efteråret fire-fem mil om dagen. Ved de kendte overnatningssteder fik studene et knippe hø. Studedriverne skiftedes til at gå vagt eller at gå ind ved

midnatstid for at spise og sove. Var der tørt vejr, lagde studene sig til at sove, for tidligt om morgenen at æde resterne af høet, at æde af lyngen eller af græstuerne. Var det derimod koldt, vandrede de rundt, og skulle om morgenen atter skilles ad.

Studedriverne var ofte skikkelige og beskedne folk, der passede sig selv. De var tit slet klædt, manglede overtøj og foretrak at sove i høstænget eller i staldene. Fra morgenstunden gik pigerne på kroen igang med at smøre madpakker og at hælde øl og brændevin på flasker. Driverne drev så tidligt om morgenen studene videre sydpå over Kongeåen - ind i hertugdømmet Slesvig, ind i Kalvslund herred.

I Kongeåkroens krostuer i Foldingbro hænger fotografierne af Ingvar Jensen og hustru som et minde fra studehandlerens og studedrifternes



tid. Ingvard Jensen var som 17-årig begyndt som bissekræmmer for senere at blive studehandler. Han købte især op i Vendsyssel og drev studene over Gredstedbro videre sydpå mod Husum. Selv fulgte han til hest med et par tusinder i mantelsækken. Senere gik han over til hestehandel. I 1868 købte han den gamle toldergård og kro i Foldingbro. Det lange stuehus ud mod vejen var foruden beboelse også krostue og købmandshandel. Kroen brændte i 1906, og den nuværende krobygning, der senere fik navnet Kongeåkroen, blev opført istedet. Her ved kroen holdtes marked tre gange om året: sønden å med masser af kramvarer helt fra Husum og Ejderstedt, norden å med kvægmarked øst for kroen og hestemarked på landevejen.

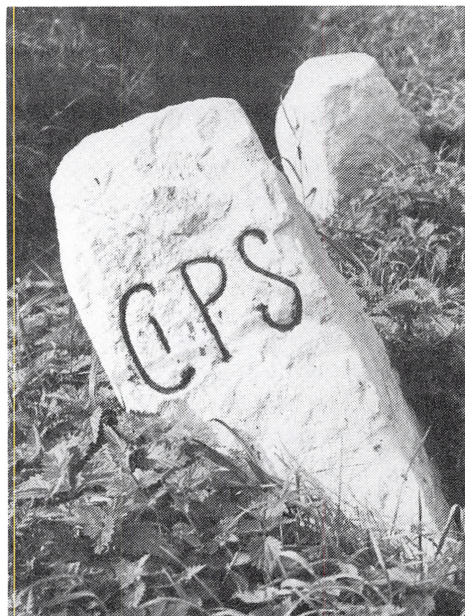
#### *Studedrivvejen syd for Foldingbro*

Fra Foldingbro fulgte studedrivvejen Kongeåens løb et lille stykke østpå sønden å forbi Nissumgårds gæstgiveri, der i 1869 blev flyttet til Foldingbro Kros nuværende beliggenhed. Herfra kunne man efter sigende se tyve kirker, da træer i hegn og skov ikke hindrede udsynet over marker og enge, hede og krat, åer og veje. Også her var der gæstgiveri for de vejfarende.

Fra Dover by gik vejen videre sydpå gennem heden med lave lyngdiger og større og mindre sten lagt på hver side af vejen. Syd for Dover banke går en dal i retning øst-vest med et vandløb i bunden. Her i Trolldal lå tidligere to landbolsteder, hvoraf kun et er tilbage. Dalen var især vanskelig at passere ved solnedgang; vognene væltede, sad fast og gik itu. Gennem heden gik en mængde veje, man let kunne fare vild i, hvorfor man mente, at her drev de onde deres spil. Man sagde, at herfra gik om natten en hest sydover uden

hoved. Siden byggedes en kampestensbro med oprejste advarselssten langs vejen. I endestenen er indhugget HP 1823 og CPS 1832.

Herfra gik vejen videre sydpå over Vimtrup bys hede og marker. På en gård var her krohold og gæstgiveri for studedriverne, der kunne slå studene løs på gårdens jorder. Gæstgiveriet blev nedlagt i 1868. Men ligesom studedriverne på deres vej havde nogle steder, hvor de søgte hæn, var der andre steder, de søgte uden om. Her i Lintrup sogn var der en mand, der ihærdigt tog af deres stude, når de fra vejen slog ind på hans hede. Thyboerne - studedriverne - sagde: »Jaa, dænd Tammes Kæsten, ham kender vi saaten slaa mæ nok, aa saa dænd stæk hærp, han har kan hun ik mæ en stower stæk slund i æ haand, æ trower wal, der var en furk stag«.2)



*Vejsten ved kampestensbroen på vejen nord for Skærbæk Mølledam. Fot. 1989 C. Krassel, Haderslev*



*Vejspor over Årup hede. Fot. Haderslev Museum i 1920erne.*

Stadig sydpå gik stuedrivvejen fra Vimtrup forbi Hjerting Mose mod Skærbæk Mølledam. På den anden side af mosen lå Hjerting by med den lille sognekirke. Her lå Toldergården, som Jens Andersen Toldrytter havde købt for indtægten ved de tre drifter stude, han som tolder havde konfiskeret fra smuglende stuedrivere sønden Foldingbro. Kommende nordfra havde man et smukt udsyn over Skærbæk Mølledam, og her kunne studene vandes. De tre andre sider var høje, nøgne kanter. Her hvor en sidevej gik mod Hjerting, står en lille vejvisersten med en knap læselig tekst visende mod Foldingbro og Rødding, og lidt længere henne ved en kampestensbro står et par sten med CPS 1823 indhugget.

Forbi Skærbæk Vandmølle gik vejen videre mod Møllebroen over Farrisbækken ind i Frøs herred. Også på dette vejstykke finder man et par vejsten med CPS 1823 indhugget. Herfra

fortsatte den 10-12 meter brede, sandede stuedrivvej ind over heden forbi en landevejskro. Forude kunne man se kirken på Sønder Hygum banke, hvorfra man igen havde et vidt udsyn over landet. I Sønder Hygum lå kroen dengang syd for kirken. På denne kongeligt privilegerede kro samledes studehandlere, drivere, vejfarende og godtfolk i de lavloftede krostuer. I 1874 blev kroen bygget nord for kirken med købmandshandel, kørestald, boskammer og kreaturvægt i porten. Her viste den gamle vejvisersten »Foldingbroe-Løggumkloster«, at man var på rette vej.

Fra Sønder Hygum gik stuedrivvejen videre sydpå. Et sidespor gik over Fole og Enderupskov til Stensbæk, medens hovedsporet gik over Harreby. I Harreby var en anden stuedrivvej fra Kalvslund og Hjortvad over Fæsted stødt til, og man mødtes på Harreby Øster- og Vesterkro.

Gårdmand Ebbe Hansen Ebbesen (1861-1934) i Harreby var en af de bønder, der i slutningen af 1800-tallet handlede med stude. I vintermånederne købte han kreaturer op i Lintrup, Hjerting, Rødding og andre steder. I foråret sendte han bud til ejerne om, at studene skulle slås løs af stalden og ørkes på marken, så de kunne gå til Tønder. På den fastsatte dag samledes kreaturer og bønder på gårdspladsen, og handlerne blev afsluttet. Derefter sendte man bud efter den lejede driver, der den første eftermiddag drev studene over Fladsbro og Gelsbro til Stensbæk Kro.

Fra vejkrødset i Harreby gik den gamle stuedrivvej videre sydpå op over Harreby banke. Atter havde man et vidt udsyn over landet. Vestligst i horisonten erindrede Ribe domkirke om Ribe toldbod og de patruljerende toldere, man i de tider kunne støde på ved Fladså. Mod øst sås Fole kirke, hvor andre studeflokkede passerede.

I stadig fart ned over banken støvede studeflokkene forbi Lasbjerggård videre over Fladsbro ligeud over Årup hede mod Brogården ved Gelsbro - og Gjelsbro Kro. Her krydsede stuedrivvejen den gamle vej - og senere chaussé - fra Haderslev til Ribe. På Gelsbro kro var der atter mulighed for at få sig en dram, et bid brød og en snak. Engang holdtes her gilde, og som så ofte opstod der slagsmål, hvorved en blev slået ihjel på Brogårdens mark. Man fandt aldrig frem til, hvem drabsmanden var. En anden historie fortæller, at gårdmanden på Brogården blev dræbt ved et vådeskud på Gelsbro Kro. To mænd blev anklaget for drabet, men blev frifundet. Da den ene af gerningsmændene senere døde under mystiske omstændigheder, stak den anden af i nat-ten.

Ad landevejen mellem Ribe og Ha-

derslev red postrytterne. I 1716 søgte en postrytter kongen om højere betaling. Undertiden måtte hestene svømme gennem to åer om natten, hvorved han havde tilsat tre heste. I april 1758 omkom både postillon og hest ved at passere Gelsbro, men først fire år efter, da en anden postillon nær havde lidt samme skæbne, blev der gjort anstalter til broens istandsættelse. Generalpostamtet kunne oplyse, at broen var i en sådan tilstand, at man ikke uden livsfare, især om vinteren og ved nattetid, kunne komme over den.

Længere østpå havde den mindre anvendte stuedrivvej passeret gennem Fole by og dets gæstgiveri forbi Ganderup Kro over Fladså ved Vester-nybøl hus, hvor der også var en gammel kro, hvor studehandlerne bragte liv og lystighed, slagsmål og blanke dalere. Her tog man bropenge, men stuedriverne kunne istedet købe en punch i kroen. Hvor denne vej krydsede Ribe-Haderslevvejen, havde stuedriverne en større rasteplads, hvor de holdt hvil, inden de drog videre sydpå gennem Enderupskov by stejlt ned til vadestedet gennem Gelsåen. Omkring 1863 byggede Enderupskovs beboere her en bro og tog bropenge. Herfra gik vejen videre over Åskov hede, hvor vejen fra Gelsbro stødte til, ind i Hvidding herred, over Stensbæk hede til det store overnatningssted på Stensbæk Kro.

Fra Gelsbro gik stuedrivvejens hovedlinie ind over Åskovhede følgende Brogårdens gode enge syd for Gelså til Åskovgård. Her var vejen ikke indkastet, hvorfor studene nedtrampede gårdens marker på begge sider af vejen, især hvis der stod rug. Driverne holdt ikke studeflokkene samlede. På gården har man omkring 1840 talt op til 36 studeflokkede på en dag, dertil lange kobler af heste og drifter af svin.

### *Fra Stensbæk kro og sydpå*

Studedriverne havde sandsynligvis sidst overnattet i Foldingbro, hvor der kunne skaffes rigeligt med foder fra engene langs Kongeåen. Det næste store overnatningssted var Stensbæk Kro, hvor der kunne skaffes rigeligt med foder fra engene langs Gelsåen. Her har der været samlet op til 100 drivere. På kroens 600 tønder land store tilliggende udsattes da i indhegninger omkring 1600 stude. To spand heste fra kroen sendtes ud for at købe hø op på gårdene langs Gelsåen. Hveranden dag bagte man brød af en hel tønde rug til de sultne studedrivere. Om aftenen fik de middagsmad: ærter, kål eller udblødt suppe, altid med flæsk og kød. Om morgenen inden opbruddet fik de davre, en madpakke og en pægl brændevin med på den videre vej sydpå. Fra Stensbæk Kro gik vejen videre sydpå gennem Arnum by mod Lindetskov. I Lindetskov gemte sig engang en røverbande, der gennem længere tid overfaldt de vejfarende. Efter lang tids eftersøgning fandt man deres skjulested i en stendysse. I Lindetskov kunne studedriverne slå ind på Lindetkro – og her var atter toldsted. Fra Lindetskov fortsatte stude- drivvejen over Hønning og Arrild forbi Frydendal til Løgumkloster, hvor det store Løgumkloster marked holdtes. Herfra gik vejen videre sydpå over Damhus mod Tønder eller over moserne vest for Draved skov til gården Teltkro. Den nuværende øde gård har været et livligt sted ved en befærdet vej. Den blev oprettet som kongeligt privilegeret kro i 1776 og fungerede som beværtning indtil 1938. Det var et af de store overnatningssteder, og herfra gik der videre sydpå med retning mod Tønder.

Da jernbanen var anlagt i 1887, svandt studedrifterne efterhånden hen. Stude, heste og svin blev nu ført sydpå i togvogne, indtil handlen flyttedes til det engelske marked. Men den gamle vej ligger her faktisk stadig, og kommer man den vej, kan man stadig finde de efterladte spor fra den tid, hvor utallige flokke af levende stude blev drevet ned over den jyske halvø.

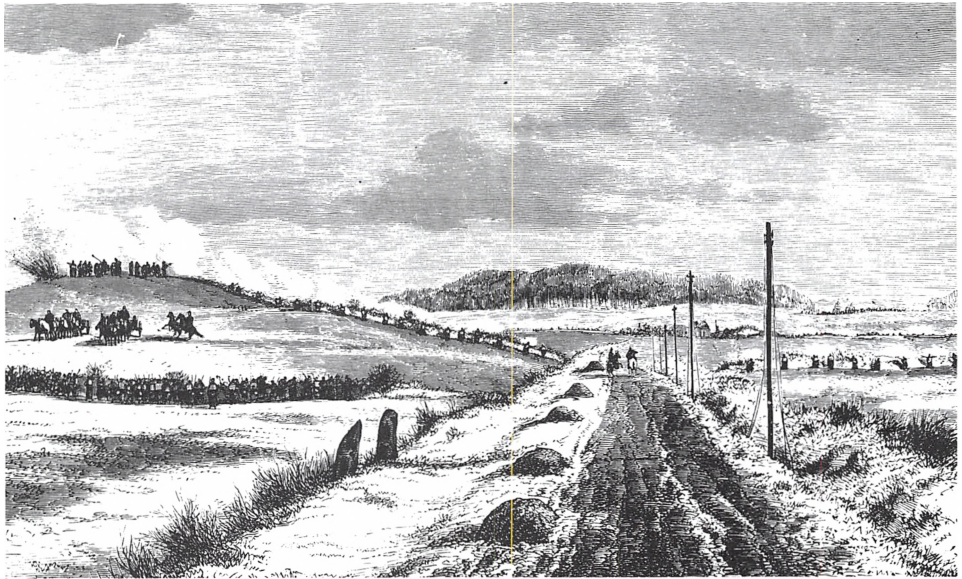
### **Noter**

1. Der er tale om de aftaler, som blev truffet ved afslutningen af et møde i Kolding i januar 1576. Her traf den danske konge og de slesvigske hertuger en række aftaler vedrørende forholdet mellem kongeriget og hertugdømmerne, herunder også omkring toldgrænsen.

2. »Ja, den Thomas Karsten, kam kender vi Satan slå mig nok, og så den stykke harpe han har, kom hun ikke med et stort stykke slyd i hånden, jeg tror vel, det var et forkeskaft.« (Min oversættelse). Se også Jysk Almueliv, tillægsbind V, stykke 27.

### **Litteratur**

- Andersen, Vald.: Foldingbro. 1973.  
Andresen, Ludwig: Zur Geschichte des Viehhandels im Amte Tondern. 1924.  
Eliassen, P.: Kongeåen eller den gamle grænse. 1926.  
Krarup, Jens Kr.: Løgumkloster - før og nu. 1974.  
Marcussen, A. J.: Optegnelser fra Lintrup og Hjerting sogne. 1923.  
Petersen, Svend Aage: Hærvejen - fra Limfjorden til Dannevirke. 1983.  
Pilegård, H. G. J.: Fra Lintrup sogn. 1925.  
Sørensen, H. P.: Træk af Gram sogns historie. 1963.  
Topsøe-Jensen: Ad Hjulspor og landeveje. 1966.  
Wiese und Bölts: Rhinderhandel und Rhinderhaltung im Nordwesteuropäischen Küstengebiet von 15. bis 19. Jahrhundert.



Fægtningen den 22. februar 1864 i Sundeved. Til venstre Aavnbjerg, i midten den afbrændte Frydendal kro i baggrunden Bøffelkobbøl og Stenderup skov. Dansk træsnit i Illustreret Tidende.

## Soldaterdigte fra 1864

Det sete afhænger af øjnene, der ser

Af ESTER FEDDERSEN

*I de lokalhistoriske arkiver dukker der undertiden uventede ting op. Det skete i Lokalhistorisk Arkiv for Tinglev kommune i forbindelse med en aflevering. Arkivets leder, Ester Feddersen, fortæller herom.*

Der har i dette mindeår for begivenhederne i 1864 været bragt adskillige artikler i aviser og tidsskrifter, bl. a. også i Sønderjysk Månedsskrift. De fleste har båret præg af at være set med danske øjne. I en aflevering til »Lokalhistorisk Arkiv for Tinglev kommune« fandtes bl. a. nogle avisudklip med digte, skrevet af en tysk soldat, Wilhelm Petsch. Vi ved ikke andet om ham

end det, der fremgår af en notits under digtet »Vor Düppel.« I oversættelse står der:

»Forfatteren, en lærer fra Berlin, nu infanterist i 60. regiment, som har kæmpet ved Mysunde, Egersund og Dybbøl, kan godt siges at være Tyr-täus<sup>1)</sup> for sine kammerater, og især hans »Sang om 60.regiment« lyder under hver march og hver aften i kvarternerne. Flere af hans digte er allerede offentliggjort i »Berliner Vossischen und Volkszeitung«. (Schl. Holst. Bl.)«

Forfatteren har tydeligvis fattet kærlighed til vor landsdel, skønt han lærte den at kende under så tragiske omstændigheder. Poesi, naturskildringer

og barske kampbilleder findes side om side i digtene. Nedenfor bringes nogle af digtene dels i original, som mange vil kunne læse, dels i dansk oversættelse, hvor det er tilstræbt at komme så nær teksten som muligt, vel vidende, at rytmen og poesien derved går tabt.

### *Ved Gammelmark*

Jeg har våget mange slemme nætter,  
siden jeg byttede pennen med  
geværet.  
Den værste var natten ved  
Gammelmark,  
hvor havets brusen overdøvede  
hammerslagene.  
Fra mørke skyer styrtede regnen ned,  
så vi stod i vand til knæene.  
Således byggede vi de første af vore  
skanser. -  
Oh, denne nat glemmer jeg aldrig.  
Vi slæbte sveller til bakken ved  
stranden,  
faskiner, vi selv havde flettet,  
og kastede med spaderne volde op,  
jeg føler endnu, hvor hårdt vore  
hjerter slog.  
For Dansken var det let at tilintetgøre  
os,  
når han hørteammerslagene  
gennem natten.  
Vi skovlede ivrigt i de lange timer og  
var færdige, da morgenen kom.  
En højlydt jubel gik gennem vor  
skare:  
Se, hvor pragtfuldt solen stod op!  
Den kysede hver dråbe på  
skrænterne,  
som man kysser tårerne af sin  
elskedes kind.  
Den spejlede sig i de blå bølger,  
som vore øjne gled forskende  
henover,  
derovre lå den tyske ø, Als,  
så smukt foran os med byen  
Sønderborg.

»En smuk lille by«, udbød vi med en  
mund.

Jeg tænkte lønligt: »Ak, der havde jeg  
lyst til at bo.«

Jeg ser endnu solens stråleglans  
lyse på de røde teglstenstage.  
Og denne lille by er skudt i brand  
fra den skanse, vi har bygget.  
Jeg sørger stille, tænker på dine  
ruiner -  
du var så smuk som en ung brud.

Lad blot den vilde krig få ende,  
der måtte ødelægge dig, du lille stad,  
da skal du, når du tilhører Tyskland,  
påny smykke dig som en ung pige.  
Hele Tyskland vil sende dig et  
brudesmykke,  
og endnu yndigere vil du for os stå.  
Da vil som pilgrim jeg bestige banken  
og atter engang i solglans dig se.

### *Foran Dybbøl*

Du lille, skønne Sundeved,  
af vandet tæt omsluttet,  
på dig gik jeg så mange skridt,  
var jeg end ofte nedtrykt.  
Du kan ej vide, hvad jeg led,  
på vagt med kammeraterne,  
din vind blæser skarpt, mit  
Sundeved,  
omflydt af det grønne hav.

På dig, snedækte Sundeved,  
faldt mangt et skud i kamp.  
Alt mangan en blev for tjenesten fri,  
han udgød sit unge blod.  
Han vender ikke tilbage til hjemmet,  
når kammeraterne drager hjem.  
Lad ham hvile sødt, mit Sundeved,  
ham, der så ung blev skudt.

På dig, du skønne Sundeved,  
ligger Dybbøl med sine skanser,  
hvor Tysklands folk engang har stridt  
med slesvigske kammerater.  
Vi nærmer os modigt, skridt for  
skridt,

*Bei Gammelmark*

Der bösen Nächte hab' ich viel  
durchwacht,  
Seit ich die Feder mit der Büchse  
tauschte;  
Die schlimmste war die Nacht von  
Gammelmark,  
Wo laut das Meer das Hämmern  
überraschte.  
Aus finstren Wolken floss der Regen  
nieder,  
Dass wir im Wasser standen bis ans  
Knie;  
So bauten wir die erste unsrer Schanzen  
- O diese Nacht des Kriegs vergess' ich  
nie!  
Wir schleppten Bohlen auf den Berg am  
Strand,  
Faschinen, die wir selbst zuvor  
geflochten,  
Und warfen Wälle mit den Spaten  
auf -  
Ich fühl' es noch, wie unsre Herzen  
pochten.  
Den Dänen war es leicht, uns zu  
vernichten,  
Wenn er das Hämmern durch die Nacht  
vernahm;  
Wir schufen eifrig in den langen  
Stunden,  
Und waren fertig, als der Morgen kam.  
Ein lauter Jubel ging durch unsre  
Schaar:  
Wie prachtvoll war die Sonne  
aufgegangen!  
Sie küsste jeden Tropfen von den  
Höh'n,  
Wie man die Thräne küsst von  
Liebchens Wangen.  
Sie spiegelte sich in den blauen Wellen,  
Die unser Auge forschend übersah,  
Und drüben lag die deutsche Insel  
Alsen  
Mit Sonderburg so reizend vor uns da.  
»Ein schönes Städtchen!« rief ein jeder  
Mund;  
Ich dachte heimlich: »Ach, dort möcht'  
ich leben!«  
Ich sehe noch der Sonne Strahlenglanz

Auf seinen rothen Ziegeldächern  
schweben.  
Und - dieses Städtchen ist in Brand  
geschossen  
Von jener Schanze aus, die wir gebaut;  
Ich traure still, denk' ich an deine  
Trümmer -  
Du warst so schön, wie eine junge  
Braut!  
Lass nur den wilden Krieg beendet sein,  
Der dich vernichten musste, schönes  
Städtchen,  
Dann sollst du, wenn du Deutschland  
angehörst,  
Aufs Neu dich schmücken, wie ein  
junges Mädchen.  
Ganz Deutschland wird dir einen  
Brautschmuck senden,  
Und reizender noch wirst du vor uns  
steh'n.  
Dann will als Pilger ich den Berg  
besteigen,  
Und noch ein Mal im Sonnenglanz dich  
seh'n.

*Vor Düppel*

Du kleines, schönes Sundewitt,  
Von Wasser eng umschlossen,  
Auf Dir macht' ich so manchen Schritt,  
War ich so oft verdrossen.  
Du weisst es nicht, wie schwer ich litt  
Auf Feltwach' mit Genossen:  
Scharf weht Dein Wind, mein  
Sundewitt,  
Vom grünem Meer umflossen.  
Auf Dir, beschneites Sundewitt,  
Ward oft im Kampf geschossen;  
Schon Mancher ward des Dienstes quitt,  
Hat jung sein Blut vergossen.  
Er geht nicht in die Heimath mit,  
Wenn heimzieh'n die Genossen,  
Lass sanft ihn ruh'n, mein Sundewitt,  
Den man so jung erschossen.  
Auf Dir, du schönes Sundewitt,  
Liegt Düppel mit Geschossen,  
Wo Deutschlands Volk schon einmal  
stritt



Fægtning ved Dybbøl kirke den 17. marts 1864. Dansk træsnit i Illustreret Tidende.

nærmer os med skyts og heste,  
tro det kun, Sundeved,  
dit Dybbøl vil åbne sig for  
stormangrebet.

Da drager, skønne Sundeved,  
mod hjemmet vi krigskammerater,  
og blomster spire, hvor vi stred,  
og korn, hvor blodet flød.  
Til den tid vandred' jeg gerne her!  
Hvor er da kammeraterne?  
Lev vel da, skønne Sundeved,  
omflydt af det grønne hav.

Skrevet på feltvagt ved Smøl foran Dybbøl,  
8. marts 1864.

Det følgende digt er for folk med stærke  
nerver! Det fører os midt ind i  
kampens hede! Slutningsverset giver  
en stærk fornemmelse af stilheden ef-

ter slaget. Over digtet står: »Vi har i nr.  
35 af »Freischütz« bragt et digt af hr.  
Petsch, infanterist i 12. kompagni, 60.  
prøjsiske regiment. En direkte skrivel-  
se fra forfatteren bringer os nede-  
stående digt, der er blevet til ved  
bataljen, under larm og fare, og som  
uden tvivl vil vække almindelig inter-  
esse.«

*Stormen på landsbyen Dybbøl  
den 17. marts 1864*

Vi drager gennem Bøffelkoppel  
med raske skridt mod fjenden,  
der her i sine Dybbøl-skanser  
tror sig evigt uovervindelig.  
Idag gælder det, at jage ham ud af  
landsbyen,  
helt hen til skansernes sikre værn. -  
Da planter vi svære kanoner  
på disse høje ved Frydendal.<sup>2)</sup>



Mit Schleswigschen Genossen.  
Wir nahen muthig, Schritt vor Schritt,  
Nah'n mit Geschütz und Rossen:  
Glaub nur, Dein Düppel, Sundewitt,  
Wird uns im Sturm erschlossen!

Dann ziehn, du schönes Sundewitt.  
nach Haus wir Kampfgenossen,  
Und Blumen spriessen, wo man stritt,  
Und Korn, wo Blut geflossen.  
Dann ging ich gern hier manchen  
Schritt!

Wo sind dann die Genossen? -  
Leb' wohl dann, schönes Sundewitt,  
Vom grünen Meer umflossen!

Geschrieben auf Feldwache zu Schmoel  
vor Düppel, den 8. März 1864.

*Die Erstürmung des Dorfes Düppel  
am 17. März 1864*

Wir schreiten durch die Büffelkoppel  
Mit schnellen Schritten auf den Feind,  
Der hier in seinen Duppeler Schanzen  
Sich ewig unbesiegbar meint.  
Heut gillt's, ihn aus dem Dorf zu jagen  
Bis in der Schanzen sich're Wehr -  
Dann Pflanzen wir auf dieser Höhe  
Bei Friedenthal Geschütze schwer.

Wie seine Bomben uns begrüßen!  
Nur vorwärts, Kinder! ruhig Blut!  
Lasst sie nur krachend rings zerplatzen  
- Ihr seht, der Däne zielt nicht gut.  
Wir werden desto besser zielen,  
Und schreiten fest von Knick zu Knick;  
Wir schlagen von dem hohen Walle  
Mit Kolben ihnen ins Geknick

Wir drängen sie im Handgemenge  
Von einem Haus zum andern fort.  
Die Kugeln laufen dicht wie Hagel,  
In Flammen steht der halbe Ort.  
Der Weg geht über viele Leichen;  
Hier liegt ein Fuss, dort ein Hand;  
Dazwischen fortgeworf'ne Waffen,  
Gewehre, noch zum Schuss gespannt.

Wir gehn den Dänen fest entgegen,  
Und fürchten ihre Drohung nicht;

Wir bleiben kalt beim Kugelsausen,  
Und fallen sie auch noch so dicht.  
Wir nehmen Dutzende gefangen,  
und dringen vor zum letzten Haus.  
Victoria! Das Dorf ist under!  
Geendet ist der blut'ge Strauss!

Nun lagern unter Gottes Himmel  
Wir, zu behaupten unser Feld.  
Der Mond blickt lächelnd zu uns nieder,  
Und stille wird die weite Welt.  
Ruht sanft, ihr lieben Kameraden.  
Da Euch der Tod ans Herz gedrückt;  
Ihr habt Euch heut' den Kranz  
erworben,  
Mit dem man deutsche Helden  
schmückt.

Schmoel am Wemmingbund, den 18.  
März 1864.

*Düppel*

Dorf Düppel ist unscheinbar klein,  
Und doch jetzt weltbekannt!  
Wer hätt' es nun, da Kriegsruf tönt,  
Nicht theilnahmvoll genannt?

So Mancher, der zu Hause weillt,  
Säh gar zu gern den Ort -  
Wir, die wir muthig ihn erstürmt,  
Wir wünschen All' uns fort!

Das Liebste auf der weiten Welt  
Ist uns das Vaterhaus -  
Die armen Dupp'ler zogen längst  
Von ihrer Heimath aus.

In Trümmern liegt das halbe Dorf,  
Zerschossen, abgebrannt.  
Wann baut es wieder neu und schön  
Die fleiss'ge Menschenhand?

Es rauscht so still das grüne Meer,  
Die Lerchen jubeln laut;  
Die Sonne lacht in Frühlingslust -  
Auf manches Grab sie schaut!

Daheim beweint den kleinen Ort  
Ein Mutterauge schon;  
Ach, sie vergisst das Dörflein nie -  
Bei Düppel fiel ihr Sohn!

Som hans bomber dog hilser os!  
kun fremad, folkens! med roligt blod!  
Lad dem kun springe bragende  
omkring os,

I ser, at Dansken sigter ikke godt.  
Vi vil sigte desto bedre,  
og skrider rask fra hjørne til hjørne  
vi slår fra denne høje vold  
geværkolberne i deres nakke.

Vi trænger dem i håndgemæng fra  
det ene hus til det andet.  
Kuglerne suser tæt som hagl,  
den halve by står i flammer.  
Vejen går over mange lig,  
her ligger en fod, der en hånd  
imellem bortkastede våben,  
geværer, endnu med hanen spændt.

Vi går støt mod danskerne  
og frygter ikke deres trusler  
vi holder hovedet koldt i  
kugleregnen,

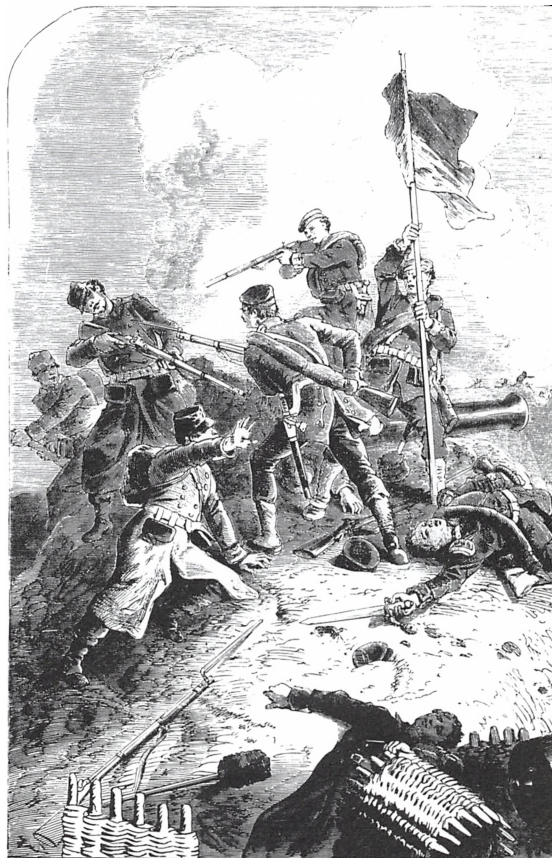
omend vi falder nok så tæt.  
Vi tager dusinvis af fanger  
og trænger frem til det sidste hus.  
Viktoria! Byen er vores!  
Endt er den blodige strid.

Nu lejrer vi os under Guds himmel  
for at hævde vores jord.  
Månen ser smilende ned til os,  
og hele verden er stille.  
Hvil i fred, I kære kammerater,  
som Døden har trykket til sit hjerte.  
I har i dag vundet den krans,  
hvormed man smykker tyske helte.

Smøl ved Vemmingbund, den 18. marts  
1864.

### *Dybbøl*

Landsbyen Dybbøl er uanselig og  
lille,  
dog nu er den verdenskendt!  
Hvem har ikke nu, da krigslarmen  
lyder, nævnt den med deltagelse.

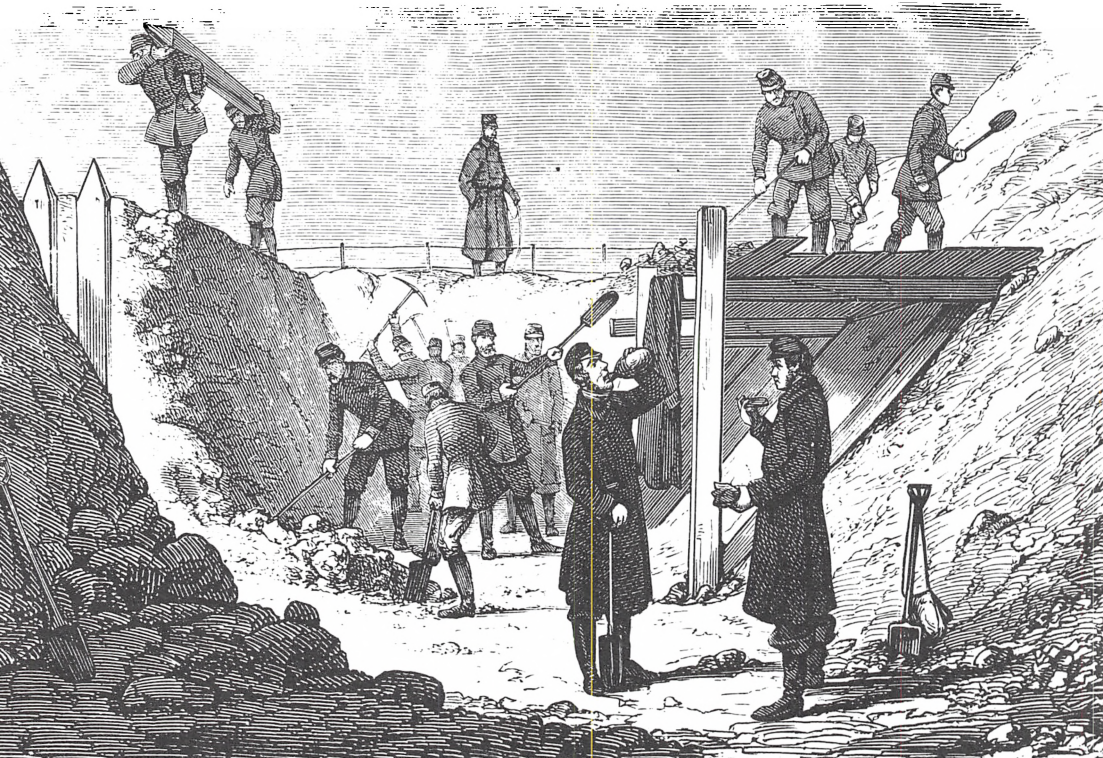


*Den første preussiske fane plantes på Dybbøl skanser. Tysk træsnit fra Illustrirte Zeitung.*

Så mangen en af dem derhjemme  
ville gerne se den lille plet.  
Vi, der modigt stormer den,  
vi ønsker os alle langt væk!

Det kæreste på hele den vide jord er  
for os barndomshjemmet.  
De arme dybbøl'boere er forlængst  
draget bort fra deres hjem.

Den halve landsby ligger i ruiner,  
sønderskudt, brændt ned.  
Hvornår bygges den atter, ny og  
skøn,  
af flittige menneskehænder?



*Skansarbejde i Dybbøl skanser februar 1864. Dansk træsnit i Illustreret Tidende.*

*Beim Rückmarsch von Düppel*

Ade du kleines Sundewitt,  
So lieb mir und so werth!  
Jetzt geht es heim mit lustgem Schritt,  
Und Ruhe hat das Schwert.

Ich scheid ungern jetzt von hier:  
Wie grün sind deine Höhn;  
Ich sehe oft mich um nach dir,  
Mein Sundewitt, so schön!

Ade, du schöner Wemmingbund,  
So blau im Sonnenschein!  
Du schriebst dich in so mancher Stund'  
Mir unvergesslich ein.

Ich schaue noch einmal zurück,  
wie deine Woge schäumt -  
Daheim erwartet mich das Glück,  
Von dem ich oft geträumt.

Du Büffelkoppel, jetzt so grün.  
Leb' wohl, nun geht's nach Haus!  
Wir alle fochten oft so kühn  
Bei dir im blut'gen Strauss.

Leb' wohl! Du hörst nun unser Lied,  
Hörst unsre Lust nicht mehr -  
Die Schaar, die jetzt nach Süden zieht,  
Kommt niemals wieder her.

Ade, Ihr Helden, treu und brav,  
Die Ihr gelassen seid!  
Ruht sanft, die Euch die Kugel traf  
So jung im blut'gen Streit!  
Der Lenz, der, reich an Sang und Duft,  
Die Herzen all erquickt,  
Er schmückt Euch Eure Heldengruft,  
Auf die ganz Deutschland blickt.

Begrüsst man uns daheim so warm,  
Dann kommt so manche Braut,  
Die in dem frohen Menschenschwarm  
Vergeblich um sich schaut.  
Es fragt dann manche schmucke Maid  
So bang: »Wo bleibt mein Held?«  
Du armes Kind! Er fiel im Streit -  
Such' ihn in jener Welt!

Det grønne hav bruser sagte,  
lærkerne jubler højt,  
solen ler i forårsglæde,  
den ser på så mangen en grav.

Derhjemme bliver den lille plet  
begrædt af moderøjne.  
Ak, hun glemmer aldrig den lille by,  
ved Dybbøl faldt hendes søn.

*Ved tilbagemarchen fra Dybbøl.*

Farvel, du lille Sundeved,  
du var mig kær og dyrebar.  
Nu går det hjemad med muntre  
skridt,

og nu har sværdet ro.  
Jeg rejser nødigt fra dig nu,  
hvor dine bakker er så grønne!  
Jeg ser mig ofte tilbage mod dig,  
mit Sundeved, så smukt!

Farvel, du skønne Vemmingbund,  
så blå i solens skin!  
Du indskrev dig så mangen gang  
uforglemmeligt i mit sind.  
Jeg er endnu engang tilbage  
på dine skummende bølger.  
Hjemme venter lykken på mig,  
den jeg så ofte har drømt om.

Du, Bøffelkobbel, nu så grøn,  
lev vel, nu går det hjemad.  
Ved dig vi alle kæmpede  
så tappert i en blodig buket.  
Lev vel! Du hører nu ej længer  
vor sang og muntherhed.  
Den skare, der nu drager mod syd,  
kommer aldrig her tilbage.

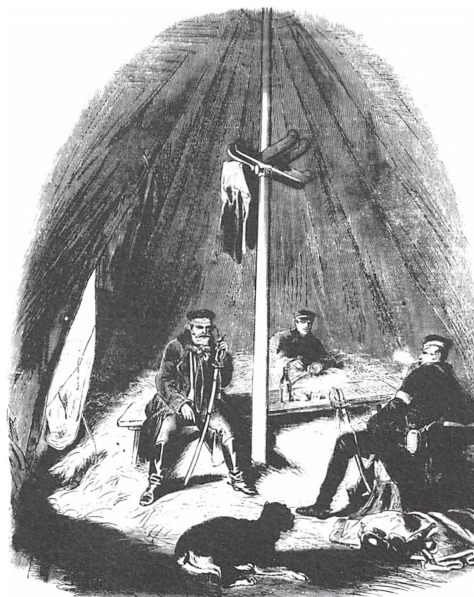
Farvel, I helte, som er faldet,  
så trofaste og tapre!  
Sov sødt, I unge som blev truffet  
af en kugle i den blodige strid.  
Det forår, rigt på sang og duft,  
der styrker alles hjerter,  
det smykker nu jeres heltegrave,  
dem hele Tysklands øjne hviler på.

Når varmt man hilser os derhjemme,  
da kommer der så mangen brud,  
som forgæves ser sig om  
i den glade menneskeskare.  
Da spørger mangen dejlig pige angst:  
»Hvor bliver min helt mon af?«  
Arme barn! Han faldt i kampen –  
søg ham i en anden verden.

Smøl ved Vemmingbund, 12. maj 1864.

1. Tyrtäus var en græsk digter, der levede i 7. årh. f. Kr. og som skrev kampsange som opmuntring for spartanerne under deres krige.

2. Frydendal hedder den nedbrændte, smukke gæstgivergård ved Bøffelkoppel.



*I telt på Als efter den tyske erobring af øen den 29. juni 1864. Tysk træsnit i Illustrierte Zeitung.*



Scene fra Sønderjysk Forsøgsscenes opførelse af *Gøngenhøvdingen*, juni 1989. Fot. Olav B. Hansen.

## Gøngenhøvdingen og Sønderjylland

– myte og realitet

Af JAKOB DUE

I Haderslev opførte Sønderjysk Forsøgsscene i juni måned et friluftsspil »Gøngenhøvdingen«, som naturligvis handlede om den bekendte gøngenhøvding Svend Poulsen fra Carit Etlars roman. Handlingen her foregår på Sjælland.

At Gøngenhøvdingen har noget med Sønderjylland at gøre, vil sikkert vække forundren hos mange, og i Uldall-slægten, hvor det gennem generationer er blevet berettet, at den

nedstammer fra en Gønge-Høvding, Mikkelt Petersen, er denne overlevering da også blevet afvist som en familielegende.

At der trods alt nok er en forbindelse, er for nylig blevet påvist gennem en stor undersøgelse, som Jakob Due fra Vemmelev på Sjælland her fortæller om. Han har rødder i Sønderjylland og har beskæftiget sig meget med sin slægt, der har forbindelse med Uldall-slægten.

I Ulldal-slægten fortælles det, at slægtens stamfader, Mikkel Petersen, som tak for sine tjenester under svenskekri- gene blev adlet og belønnet med blandt andet jordegods i landsbyen Uldal ved Skrydstrup i Sønderjylland. Det fortælles endvidere, at Mikkel Petersen var en Gøngenhøvding, der stam- mede fra Gøngø herred i det nordlige Skåne på grænsen til Skåne.

Også anerkendte historikere, bl.a. Vilh. la Cour og slægtsforskeren Hauch-Fausbøll har berettet om (og troet på) denne gamle familielegende. Endvidere lader forfatteren Carit Etlar i sin bog »Gøngenhøvdingen«, der ud- kom i 1853, handlingen udspille sig omkring den svenskekrig, der sluttede med belejringen af København i 1659. Bogens Gøngenhøvding kaldtes Svend Poulsen, og hans »gerninger« udspiller sig især i Sydsjælland.

Denne roman har tydeligvis indvir- ket på familielegenden, så man har ment, at den Mikkel Pedersen, som Uldall-slægten stammer fra, har været en gøngø-leader under Svend Poulsen. Deraf er draget konklusionen, at han bl.a. som tak for sine tjenester under Københavns belejring i 1659 er blevet belønnet for sine tjenester.

Familielegenden er naturligvis søgt bevist. Bevisførelsen vanskeliggøres dog ved, at kirkebøgerne fra Skryd- strup sogn, hvorunder landsbyen Ul- dal hører, brændte i 1710. For tiden før 1710 må man derfor benytte bl.a. jorde- bøger og skattelister. Med udgangs- punkt i årstallet 1659 har undersøgel- serne ud fra disse kilder vist, at godt nok har brugerne af gården »Øster- gård« i Uldal gennem flere led skiftet med navnene Mikkel Pedersen og Pe- der Mikkelsen, men der kan ikke findes en Mikkel Pedersen, der med sandsyn- lighed har gjort tjeneste i 1659.

Da man derfor ikke har kunnet finde

en klar forbindelse til ovennævnte hi- storie, har disse undersøgelser ført til den konklusion, at familie-legenden ikke videnskabeligt kan bevises - ja tværtimod - og at den derfor ikke passer.

#### *H. P. Kjær Jensens undersøgelser*

Nu foreligger imidlertid resultatet af en ny, stor undersøgelse, foretaget af jour- nalist H. P. Kjær Jensen, Tønder. Den har form af en »research« - et råmanu- skript på 432 A-4 sider - og bygger på særdeles omfattende studier af såvel svenske som danske arkiver. Der er gengivet uhyre mange fotokopier af dokumenter, og undersøgelsen omfat- ter enormt mange detaljer og kilde- henvisninger; men undersøgelsen rummer også en række resuméer, der er en stor hjælp for læseren. Forhåbent- ligt kan undersøgelsen blive yderligere bearbejdet og gjort mere læsbar - det fortjener den, og man må beundre H. P. Kjær Jensen for det tydeligvis enorme arbejde, der ligger bagved.

Det virkelig interessante - og op- sigtsvækkende - ved H. P. Kjær Jensens undersøgelse er, at han påviser, at den gamle familie-legenden om, at Uldall- slægten nedstammer fra en Gøngenhøv- ding, kan være korrekt! Og yderligere, at romanen »Gøngenhøvdingen« har forplumret familielegenden, idet den har ledt tidligere undersøgelser ind på, at udgangspunktet var årstallet 1659. I virkeligheden skal vi næsten 100 år længere tilbage - til begivenheder i forbindelse med den anden svenske- krig, »Den nordiske syvårskrig« 1563- 1570. De for slægtshistorien så vigtige begivenheder udspandt sig ikke under kong Frederik 3., men under kong Fre- derik 2.!

I denne krig omtales flere gange en Mikkel Pedersen med tilnavnet Gøngø (Gøngø), der som tak for sine store

fortjenester fik skænket jordegods, blev lensmand og af kong Frederik 2. den 31. maj 1571 blev erklæret »fri og frels« og dermed optaget i adelsstanden under navnet Gydinge.

Det er endvidere lykkedes H. P. Kjær Jensen - næsten minutløst - at afdække hele Mikkel Pedersens liv og færden, og det viser sig da, at Mikkel Pedersen faktisk har haft forbindelse til Sønderjylland.

Det følgende bygger på H. P. Kjær Jensens undersøgelser.

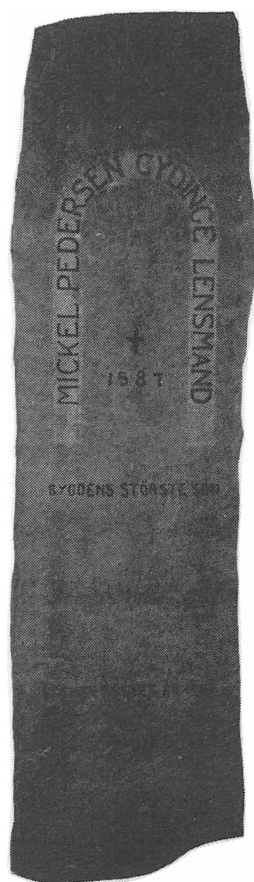
#### *Mikkel Pedersens liv*

Mikkel Petersens oprindelige navn var Mickel Perssen/Pehrsson, hvilket efternavn blev fordansket til Pedersen/Petersen. Han er født ca. 1517 som søn af Per Børjesson (Bølgasson), der var født ca. 1490. Han var landsbysmed i Glimagre i Gønge herred, der ligger i det nordlige Skåne på grænsen til Småland.

Faderen var en tid i livvagten for kong Hans, og var meget kongetro, også overfor dennes søn Christian 2. Da denne blev afsat, deltog han i den borgerkrig, som blev følgen, på Christian 2.'s side og faldt i krigen i 1525.

Mikkel blev først dreng, senere svend, hos en smålandsk adelsmand, hvor han lærte sin senere ægtefælle, Ingeborg Svendsdatter, at kende. Da hun blev enke, giftede de sig ved juletid 1543. Med hende fik han tre børn, der blev voksne, Per/Peder Mickelssen, Hans Mickelssen og NN Mickelsdatter, senere gift med Chresten NN. Ingeborg døde 1559/60 og hendes sidste år var præget af sygdom - måske sindssyge. I hvert fald lykkedes det for Mikkel at opnå skilsmisse og få ægteskabet ophævet, hvad der var sjældent på den tid.

På samme tid gjorde Mikkel tjeneste i den svenske hær - først som fænik og



sidenhen som høvedsmand. Det medførte tjeneste 1552-54 for den unge kronprins, hertug Erik. Mikkel deltog med stor hæder i den svensk-russiske krig i Finland 1555-56, hvor han bl.a. skal have reddet en højtstående svensk adelsmand, med hvem der opstod en varm venskabsforbindelse. Dette venskab medførte dog, at Mikkel - forskyldt eller uforskyldt - blev beskylt for deltagelse i kuppet mod kong Gustav (»Vase«) i 1557.

Skønt han havde fået godkendelse af et nyt ægteskab med Britta Mikelsdot-

Mikkel Pedersens minde holdes stadig i ære i Gønge herred. I 1928 rejstes en mindesten for ham i Glimagre, et landsogn på grænsen mellem Skåne og Småland. – Om Mikkel Pedersens skæbne efter 1565 kan berettes følgende: Hans tredje hustru, Barbara Baden, døde i barselseng i vinteren 1567-68 sammen med et nyfødt drengebarn. Mikkel deltog derefter i felttoget mod Østergötland og sikrede sig derpå at »blive nævnt ved navn i Danmarkshistorien (!) ved at vinde berømmelse for, på kun 11 dage, at nå gennem »tæt besat fjendeland« hjem til København efter undsætning«. Kongen belønnede derfor Mikkel med forlening på det sydkånske gods Bjørnstorp, og efter at have organiseret grænseforsvaret i Gønge herred honoreredes han med »livsbrev« på Bjørnstorp.

I 1568 giftede han sig på ny – for fjerde gang – nu med Birgitte Myre af en kendt gammel dansk-skånsk slægt. I dette ægteskab fik han sidenhen to døtre, der begge blev voksne, gift, og fik børn. Dog fik kun den yngste voksne børn. En datter af hende, Elisabeth Akeleye, giftede sig først med den bornholmske frihedshelt, Jens Pedersen Kofod, og derpå med dennes bror, Claus Kofod. De fik en talrig efterslægt, »de bornhomske Kofod-er«.

Mikkel deltog i de »diskrete« kontakter, der førte til den endelige fredsslutning på den blodige krig i januar 1571. Frederik 2. belønnede Mikkel ved at erklære ham »fri og frels« samt ophøje ham i adelsstanden under navnet Gydinge ved en højti-

ter (Krumme), der var enke efter hans tidligere arbejdsgiver, Arvid Claessen, anklagedes de begge for »dobbelthor« ved at skulle have indledt et forhold, endnu mens begges tidligere ægtefæller levede. De beskyldtes også for at have ombragt Brittas tidligere ægtemand. Mikkel blev fængslet, men kom ud af fængslet i 1558 takket være indflydelsesrige venner.

Mikkel flygtede derfor fra Sverige sammen med Britta, i første omgang til Rostock, men senere kom de til Flensborg, hvor de søgte »asyl«. Her lærte



delighed på Frederiksborg slot den 31. maj 1571. Hans våbenskjold er gengivet her.

Selvom Mikkel nu helligede sig driften af sine godser, bevarede han dog hvervet som hævdsmand for gøngeskytterne, ligesom han fik overdraget hverveopgaver i spændte situationer. Han var også initiativtager til opdyrkningen af Glimagre ørken og til opførelsen af bygdens første kirke.

Mikkel Pedersen Gydinge døde 1588, godt 70 år gammel.

han kong Frederik 2. at kende, og denne blev klar over, at Mikkels gode kendskab til svenske militærforhold og hans stadige, nedarvede sympati overfor Danmark, kunne komme ham – og Danmark – til gode. Mikkel tilbragte i hvert fald et halvt år i Flensborg og besøgte også kongens onkel, hertug Hans den Ældre i Haderslev. Han deltog i dennes jagter, hvorunder det er højst tænkeligt, at han også er kommet i nærheden af Skrydstrup og Udal. Frederik 2. opholdt sig senere ofte i såvel Flensborg som i Haderslev, og det



vides at Mikkel ofte, som kongens personlige kurer, deltog i dennes møder her.

Statsholderen i Flensborg, Henrik Rantzau, synes at være blevet Mikkels velynder, hvilket bragte Mikkel i kontakt med den mægtige Rantzau-familie, der havde store besiddelser i Sønderjylland.

Alt dette indicerer – ja, ligefrem beviser – at selvom Mikkel kom fra så fjernt et sted som Gønge herred i det nordlige Skåne, så fik han et ganske godt kendskab til Sønderjylland og fik indflydelsesrige venner der. Samtidig lykkedes det ham – ad en anden flugtrute – at få sine tre børn velbeholdne til Danmark.

Fra november 1559 trådte Mikkel Pedersen officielt i kong Frederik 2.'s tjeneste efter at have sikret sig kongens godkendelse af sit ægteskab med Britta samt opnået kongens tilsagn om beskyttelse af hende og af sine børn af første ægteskab. Denne beskyttelse var nødvendig, idet Sverige, personificeret ved Gustav Vase's svoger/svigerfar Gustav Stenbock, gjorde meget for at forfølge Mikkel Gønge og kræve ham udleveret. Flere svenske agenter blev sat på opgaven. I vinteren 1560-61 døde Britta under så mystiske omstændigheder, at det henleder tanken på giftmord, foranlediget af svenske agenter.

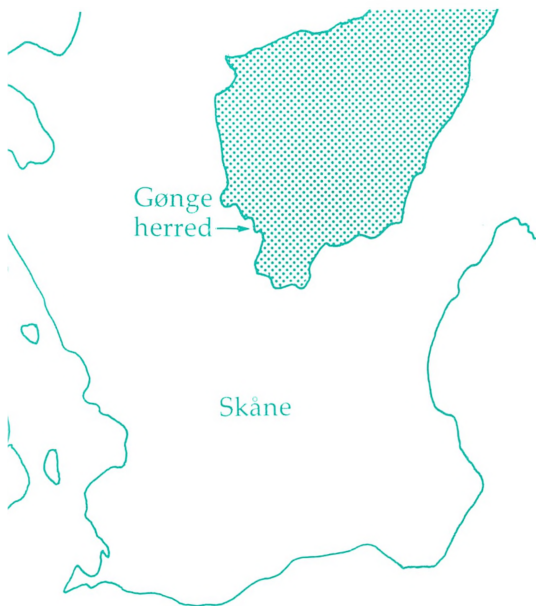
Mikkel blev nu travlt beskæftiget, først med forberedelser og siden aktiv deltagelse i den nordiske syvårskrig 1563-70. Gang på gang omtales hans bedrifter og hans ry voksede stærkt, men det gjorde misundelsen blandt danske adelsfolk også.

Det danske felttog var imidlertid utroligt dårligt organiseret, og man undlod gang på gang at udnytte store chancer, ja begik utroligt store dumheder. At det alligevel lykkedes at afslutte

krigen som stort set »uafgjort« kan uden tvivl tilskrives Mikkels bedrifter. Han steg derfor stærkt i Frederik 2.'s anseelse, og Mikkels personlige forhold til kongen blev beskrevet som »et mere end vanligt, fortroligt forhold«.

Mikkel var i mellemtiden begyndt på forberedelserne til et nyt ægteskab – hans tredje – med Barbara Baden, der var datter af det højadelige skånske godsejerægtespar, Axel Andersen til Skottorp og Anne Saxtorp til Wram. De blev gift i 1565, og for at muliggøre ægteskabet – og som tak for hans tjenester – forlenedes han samme år med Himlinge og Glimager len. Dermed var deres underhold – samt god status – sikret.

En vigtig forudsætning for ægteskabet var dog, at Mikkels børn af første ægteskab blev »vel sikret«. De var nu ved at være voksne, idet den ældste menes født i 1544. Det vides, at Mikkel Pedersen såvel i 1564 som i 1565 har været i både Flensborg og Haderslev. I nogle optegnelser anføres et mystisk sted, kaldet »Ulvedal«. Bortset fra en lokalitet i Syd norge kan man ikke finde dette sted, hverken i de gamle danske landsdele i Sydsverige eller i Danmark. Kan det mon være en omskrivning eller forvanskning af »Uldal«, og er det her han har fået anbragt sine børn af første ægteskab? Der kan i hvert fald knyttes en navnemæssig forbindelse fra ham til de bønder, vi fra 30 år senere finder på den ene af de fire helgårde i landsbyen Uldal – angiveligt hans børnebørn – og, for to af disses (Mikkel Pedersen Eille og Mikkel Hansen) efterkommere. Førstnævnte er farfar til den Hans Pedersen, hvorfra Uldall-slægtens fynske linie stammer, mens den anden søn, Peder Pedersen, blev stamfar til den sønderjyske linie. Om disse to liniers efterkommere er der udgivet slægtsbøger, der detaljeret omtaler



Ikke alene er der en forbindelse mellem Gøngenhøvdingen Mikkel Pedersen og Sønderjylland, men også Gønge herred og Sønderjylland har faktisk også meget til fælles. Begge områder har været grænseområder, og det betyder, at vi møder de samme holdninger, oplevelser skæbner og den samme adfærd i de to områder.

Som det ofte ses, er den nationale bevidsthed størst i et grænseområde, og i Gønge herred herskede en utrolig kraftig danskhedsfølelse samt stor loyalitet over for det danske kongehus. Gøn-

den videre udvikling.

H. P. Kjær Jensens undersøgelse rummer meget, der indicerer, at der via de ældst identificerede bønder på gården i Uldal (Mikkel Pedersen Eille og Mikkel Hansen, nævnt fra 1596, og Peder Mikkelsen, nævnt fra 1602), er en forbindelse mellem Mikkel Pedersen Gønge og stamfædrene til »Uldall-slægten«.

Det er stærke indicier, og de synes stærkere end det, der lægges til grund for afvisningen af slægtsmyten. Gøngenhøvdingen har nok trods alt noget med Sønderjylland at gøre!

ger indgik i stort tal i den danske konges livvagt, og i de mange svenske-krige kæmpede gøngerne indædt for den danske sag.

Da Danmark måtte afstå disse »østdanske« besiddelser i 1658, blev der ved freden givet tilsagn om, at Sverige ville respektere gamle love, forordninger m.m. samt give en vis selvbestemmelsesret. Men kort efter fredsslutningen så Sverige stort på dette løfte og en særdeles hård »forsvenskning« iværksattes – nøjagtig som den »fortyskning«, Sønderjylland oplevede efter 1864.

Gønge herred kæmpede voldsomt imod. Man gjorde livet surt for den svenske øvrighed – man brugte sarkasme, og Gønge herred blev betragtet som det mest »uregerlige« område i Sverige. Men befolkningen blev brutalt forfulgt – så hårdt, at ca. 40 % udvandrede, på samme måde som udvandringen fra Sønderjylland tog fart efter det forstærkede tyske pres efter 1870. Ligesom der i Sønderjylland er mange beretninger – også humørfyldte – om kampen mod de tyske undertrykkere, kan vi finde noget lignende i Gønge herred.

Mange hundrede år er nu forløbet. Gøngerne har forlængst opgivet at blive danske, men minderne holdes stadig i hævd – således som rejsningen af bautastenen i 1928 viser. Gøngerne kaldtes også for »snaphaner«. Og hver sommer holdes der endnu i dag »snaphane-fester« i Gønge herred, hvor man mindes tiden, da man kæmpede for Danmark.

Gønge herred og Sønderjylland har faktisk så meget til fælles, at Sønderjyllands amt burde oprette venskabsforbindelse med Gønge herred i Skåne!!

## Litteratur

H. P. Kjær Jensen: »fri mandt«. Det ikke-tilfielede rå-manuskript til en research på 1500-tallets mest markante ufrige grænselandssøn. Mikkel Pedersen – kaldet Mikkel Gønge, 432 sider, 1988. – Et eksemplar af manuskriptet findes på Landsarkivet i Aabenraa, ligesom det også er indlemmet i Rigsarkivets håndskriftsamling. Michael Uldall: Uldall-slægtens forhistorie. 1987. Heri omtales bl.a. Mikkel Pedersen Gønge eller Gydinge, men en forbindelse mellem ham og Uldallund afvises (s.13-14).

# Høgebjerg på Als

Et besøg værd

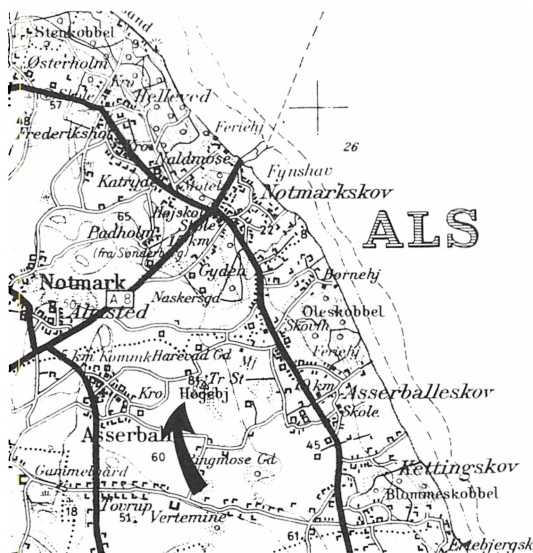
Af INGE ADRIANSEN

Et af de dejligste steder på Als er øens højeste punkt, det 81 meter høje Høgebjerg ved Asserballe. I klart vejr er herfra ikke blot udsigt over det meste af øen, men blikket rækker videre mod Dybbølbjerg mod vest, til Angel og Femern i syd og mod Helnæs og Ærø i øst. Lokale beboere fortæller, at man i særligt klart vejr kan se Skamlingsbankestøtten mod nord. Udsigtspunktet har fået sin særlige plads i litteraturen, idet det var herfra, Herman Bang lod degn Bølling følge det prussiske bombardement af Sønderborg og Dybbøl:

»Som et uhyre tæppe, gennemboret af batteriernes glimt, lå den væltende røg over landet. Og foran den stod fra landets bund mægtige søjler af sort os, omvundne med flammer som vældige støtter op mod himlen - huse og gårde, der brændte til grunden..... Bølling rørte sig ikke. Han tog kun sin stok og førte den i sin rystende hånd og pegede fra søjle til søjle og talte med sit svære mæle: »Det er Ravnsgårde. - Det er Staugårde. - Det er Dybbøl.«

Også i Første Verdenskrig spillede Høgebjerg en rolle for de lokale beboere. Her søgte de op ved krigsudbruddet for at se, om Danmark var trådt ind i krigen. Så længe fyrene på Ærø og Fyn udsendte deres blink, kunne man trøste sig med, at Danmark endnu var en fredelig enklave, der ikke var med i krigen.

Når man står på Høgebjerg og har set sig mæt horisonten rundt, tiltrækkes blikket af det nære - en hulvej, der



Udsnit af kort over Als, 1:100.000. Geodætisk Institut. Copyright. (A 404/85).

Herunder ses hulvejen op over Høgebjerg, mens billedet på modsatte side viser udsigten imod nordøst. Fot. 1989 Inge Adriansen.



fører op over bakkekammen. Hulvejen har en klar sænkning på 1.25 meter og siderne er sat med kampesten. Vejen er meget tydelig at følge over en strækning på ca. 25-30 m. Det kan i dag synes helt meningsløst at lave en hulvej op over en bakketop, og forklaringen må da også findes langt tilbage.

I forbindelse med udskiftningen fik hver landmand så vidt muligt samlet sin jord i et stykke. I Asserballe var der - ligesom mange andre steder - jord, der var så ringe, at ingen kunne være tjent med at få sin lod udlagt i den. Disse ringe områder blev derfor delt mellem en række lodsejere. I Asserballe drejede det sig dels om Høgebjerg, der var stenet og af ret ringe kvalitet, dels om Asserballe Lyng. Disse to områder deltes imellem tyve bønder, der hver fik små lodder på 2-6 skæpper land. For at de kunne komme ud til lodderne på Høgebjerg uden at køre over hinandens marker, blev der af udskiftnings-

kommissionen udlagt en vej hen over bakkekammen, og det er den, vi i dag finder et levn af i form af den stensatte hulvej.

Den centrale del af Høgebjerg blev fredet i 1947, og der er offentlig adgang til bakketoppen. Af fredningskendelsen fremgår, at kommunen skal vedligeholde området og sikre, at udsigten ikke sløres af for høje hegn. Men på dette punkt kniber det dog, og kigget mod Dybbølbjerg og Skamlingsbankestøtten kan undertiden være næsten forsvundet. Kigget mod øst er dog altid et besøg værd, og hulvejen fortæller os om ophævelsen af fællesskabet på Als og bestræbelserne på at lave en så retfærdig fordeling af jorden som mulig.

Litteratur: Kirsten-Elizabeth Høgsbro: Omkring en hulvej (I: Antikvariske Studier 4, 1980, s. 293-302).



## »Ny« farve på Frøslevlejrens Museum

Mange gned øjnene en ekstra gang og undrede sig såre, da Museet for Frøslevlejren og Dansk Røde Kors Museum slog portene op den 1. maj i år.

Rammen om den »gamle« del af den nye museumskonstellation, Museet for Frøslevlejren, der ganske som tilforn udgøres af barak H4 og hovedvagtårnet, så nemlig anderledes ud end tidligere!

Hvor de to bygninger tidligere var rødmaledede som resten af lejrens bygninger, fremstod de nu nærmest lysebrune og skilte sig dermed væsentligt ud fra de andre bygninger. Mange besøgende har villet vide – nogle forundrede, andre forargede – hvoraf dog denne galskab kom.

Forklaringen er en bestræbelse på historisk autencitet – en størrelse, som jo ikke altid ubetinget falder i god jord, hvis den bryder med vedtagne forestillinger.

Forud for den omfattende restaure-

ring af de to bygninger var der fra Frihedsmuseets side (som bekendt blev Frøslevlejrens Museum tidligere ledet fra Nationalmuseet) blevet foresket i allehånde kilder for at få fastslået, hvordan Frøslevlejrens bygninger så ud under krigen, det være sig udvendigt som indvendigt. På baggrund af bl. a. akvareller udført i lejren kunne det fastslås, at den røde farve var blevet påført *efter* krigen.

Ikke desto mindre kommer der stadig gamle fanger fra Frøslevlejren, som vil lægge hovedet på blokken på, at bygningerne var røde! Ganske tankevækkende, når man som historiker undertiden må forlade sig primært på beretningsmateriale.

Arbejdet med at føre de to bygninger tilbage til deres oprindelige udseende er blevet nøje overvåget af den kongelige bygningsinspektør, som samvittighedsfuldt har påset, at håndværkerne har fulgt Frihedsmuseets anvisninger.

*Henrik Skov Kristensen*



*Frøslevlejrens vartegn, det tidligere hovedvagtårn, som er ført tilbage til den oprindelige lysebrune/gule farve. Forskellen fra tidligere ses på skodderne, der endnu har den røde farve, som Frøslevlejren har haft gennem mange år.*

# på de nordslesvigske museer

- til 29. okt. **Midtsønderjyllands Museum, Gram**  
*Dinosaurer* (se forrige nr.).
26. okt. *Fossiler i Gram-leret*  
På Sønderjyllands Amts Konserveringsværksted, Fabriksvej 17, kan man se og selv prøve, hvordan leret fra teglværksgraven slemmes for at finde fossiler. Kl. 19.30.
- til 29. okt. **Museet på Sønderborg slot**  
*Danfoss Kunstforening* (se forrige nr.).
- til 29. okt. **Haderslev Museum**  
*Ler, ild og potter* (se forrige nr.).
11. til 26. nov. *The Golden*  
Danmarks eneste internationale, censurerede fotoudstilling vises vest for Storebælt kun i Haderslev. Arr. af fotogruppen Kama, Vojens.
- til 29. okt. **Tønder Museum**  
*Ret og vrang over alle grænser*  
Udstilling om strikningens kulturhistorie. Med eksempler på strikketeknikker, indsamlet af Anne Møller Nielsen, Fredericia.
13. okt til 26. nov. *Forbryderbilleder 1867-1870*  
Udstillingen viser i fotos, hvilken del af befolkningen det var, der blev indsat i arresterne.
- til 12. nov. **Sønderjyllands Kunstmuseum, Tønder**  
*Der var engang en revolution.*  
Den franske revolution som tegneserie i kobberstik fra samtiden.
18. okt. til 30. dec. *I virkeligheden*  
Dansk surrealisme af i dag. Med værker af Anders Kirkegaard, H. C. Rylander, Poul Janus Ipsen m.fl.
- til 12. nov. **Aabenraa Museum**  
*Fotografer i Aabenraa*  
I 150-året for fotografiets opfindelse vises billeder fra byen og omegnen og portrætter, optaget af lokale fotografer.
- efterårsferien *Foto i efterårsferien*  
Børn og voksne får lejlighed til at vise egne optagelser og fotos fra deres gemmer.



## Dragon Niels Kjeldsen

*Ernst Jakob Harksen: Dragon Ullerups eftermæle I-II. Mindesmærker for Niels Kjeldsen. Lille Jylland.*

Dragonen Niels Kjeldsens ensomme kamp ved Højen syd for Vejle imod en overlegen præjsisk styrke den 28. februar 1864 er en af de kendteste episoder fra den 2. slesvigske krig. Det kunne derfor synes rimeligt at undersøge, hvad der er myte, og hvad der er sandhed i den historie. Og hvordan den er blevet brugt.

Det har Ernst Jakob Harksen så forsøgt, uden at det kan siges at være lykkedes for ham. Det værdifulde i bogen er gengivelsen af de første meddelelser om episoden både fra dansk og tysk side. Men da materialet i øvrigt er spinkelt, har han fyldt op med en masse familjemæssige oplysninger om Niels Kjeldsens søskende og deres mere eller mindre dramatiske liv og død, godt krydret med moralske og religiøse tanker og refleksioner.

Når nu bogens tema er mindesmærker for Niels Kjeldsen, synes det ejendommeligt, at monumentet ved Vejle-Kolding landevej (det største og mest kendte af mindesmærkerne) hverken er omtalt eller gengivet. Et par gange nævnes et »monumentalt« digt af Johan Martin Kok, »som ganske skulle komme til at bestemme opfattelsen af historien bag Niels Kjeldsens død i tiden, der fulgte.« Så havde der vel været rimeligt at gengive digtet – eller i det mindste referere der. Det sker ikke. Endelig er Franz Henningsens berømte maleri af episoden, der tilhører Frederiksborg Museet men er uddeponeret på Dragonmuseet i Holstebro, ikke omtalt eller gengivet, ligesom det heller ikke er nævnt, endside undersøgt, at Niels Kjeldsens banemand, den unge ritmester grev Lüttichau, som gammel afviste historien om, at han skulle have skudt den danske dragon ned bagfra, således som

man ser det på Henningsens billede. Det kunne da ellers nok have været interessant at høre, hvad en direkte hovedperson i dramaet havde at sige. – Men Harksen har da fået Give handelsstandsforenings smagløse slogan: »Få mest for kronen – i byen med dragonen« med. Ukommenteret.

Harksen er klart meget optaget af Niels Kjeldsens skæbne og myterne omkring ham, men det synes som om han med denne undersøgelse har påtaget sig en opgave, han ikke magter.

H. E. Sørensen

## Desertører fra Sønderjylland under 1. verdenskrig.

*Svend Falkner Sørensen: Faneflugt? – Danskindede soldaters flugt fra tysk krigstjeneste 1914-1918. Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 68. Pris: 80 kr. for medlemmer, 115 kr. i boghandlen.*

Deserteringen over den danske-tyske grænse under 1. verdenskrig er et emne, man ofte har hørt om, men som det har været svært at få hold på, fordi der var så lidt konkret at gribe fat i. Det meste er enkeltstående beretninger – ofte ret dramatiske og set i erindringens let romantiserede skær. Selv har jeg haft lejlighed til at tale med nogle af de sidst levende desertører, mænd i firserne, glimrende fortællere, men i sagens natur ikke analytikere.

S. F. Sørensen har i denne afhandling søgt at inddrage alt tilgængeligt materiale, både trykt og utrykt, erindringer og samtidige kilder. Han ser bort fra de »gode historier« og søger gennem en kølig analyse at finde frem til, hvad der skete, hvorfor, og hvilke virkninger det havde både for desertøren selv, hans familie og evt. hjælpere.

Bogen er tørt skrevet, og skildringen er bevidst afdramatiseret. Der fremlægges

facts, og Sørensen er meget forsigtig i sine konklusioner.

I alt flygtede omkring 2500 sønderjyder, og materialet synes helt klart at vise, at størsteparten kom fra egnen nær grænsen (Haderslev kreds), flest fra sognene i nord-vest. Dette sidste forklarer han derhen, at det var Krügers gamle valgkreds, protest-politikens kerneområde, som svor til Jens Jessens fremfor H. P. Hanssens linje. Man var ikke indstillet på noget samarbejde med tyskerne.

I en tysk liste over desertører er stillingsbetegnelsen »Landmann« den alt dominerende (310 ud af 790). Da der samtidigt findes betegnelser som »Dienstknecht« (41), »Knecht« (113) og »Viehhüter(1), får det ham til at drage den - efter min mening - dristige konklusion, at disse »Landmänn« må være hovedsageligt gårdejere, uagtet stillingen »Hofbesitzer« er angivet - med kun tre personer!

Jeg tror snarere, at »Landmann« dækker over den uspecificerede »titel« landmand, dvs. beskæftiget ved landbruget på en eller anden måde, vel som oftest som tjenestekarl eller hjemmearbejdende søn på en bedrift, større eller mindre. Det så meget mere, som Sørensen selv anslår, at de fleste desertører har været unge mænd under tyve år, og at ganske mange er flygtet inden indkaldelsen kom (eller når den kom), og således ikke havde aflagt faneeden, hvad der ville have gjort forbrydelsen langt alvorligere. De fleste gårdmænd havde tidligere været inde som soldat og der aflagt eden til fanen og kejseren.

De fleste »ældre« - altså også gårdmændene - blev i tjenesten, fordi de ved at desertere ville miste retten til gård og jord (eller anden formue), et forhold, Sørensen også selv er inde på, idet han anfører, at nogle gårdmænd for at beholde ejendomsretten i hvert fald i familien overførte gårdens papirer til konens navn forud for flugten. Over for de tyske myndigheder brugte de den begrundelse, at det skete for det tilfælde, at manden skulle falde i krig.

Bogen er grundig og ambitiøs. Der er tale om et studenterarbejde, og det kan ses i en

række sproglige svagheder, bl.a. en uhæmmet brug af retoriske spørgsmål og ubehjælpsomme overgange af type: »Jeg vil nu gå over til...« - Men det ændrer ikke ved det faktum, at vi her står over for det første seriøse historiske arbejde, som behandler denne helt specielle side af den sønderjyske hverdag under 1. verdenskrig. Derfor er der trods svaghederne tale om et værdifuldt skrift, et pionerarbejde, som ingen der beskæftiger sig med den tid, kan komme udenom.

H. E. Sørensen

### En rekrut fra 1864

*Claes Johansen: Smuk er døden, som I fik. Gyldendal 1989, 131 s., 188 kr.*

Skønlitteratur med de slesvigske krige som emne er kommet på mode. I de seneste år har Gynther Hansen og Jens Engberg givet bidrag til fornyelse af denne genre, (se Sønderjysk Månedsskrift 1988 s. 159). Claes Johansens bog fører sig ind i den ny bølge af skønlitteratur over historiske emner. Vurderet litterært er bogen fængende. Den giver en medrivende, uhyggelig skildring af den forræelse, som præger næsten alle krige, og fører til nedbrydelse af de mennesker, der er med. Forfatteren har imidlertid også ambitioner om at give et tidsbillede fra 1864, og på dette felt mislykkes bogen. Trods omhu med »rekvisitterne«, f. eks. beskrivelser af geværrensning og uniformer, fungerer værket ikke på dette plan. Hovedpersonen er en ung, hjælpeløs naiv præstesøn, der har meldt sig som frivillig. Han rystes og nedbrydes gradvist over den råhed, kynisme og illusionsløshed, han møder. Men bogen igennem tænker han som et nutidigt menneske, og der er en afgrund til den krig, man møder i samtidens soldaterbreve, selvom også disse kan være illusionsløse. Trods dette fungerer bogen som et godt tiltrængt supplement til den hurrapatriotisme, som ellers præger de fleste litterære skildringer af de slesvigske krige.

ia

Næste nummer udsendes med postvæsenet den 21. november.





## Freden i Wien oktober 1864

Den 30. oktober 1864 blev freden mellem Danmark og Preussen og Østrig underskrevet i Wien. Som følge heraf blev det danske riges sydgrænse flyttet fra Elben og til Kongeåen, der nu kom til at skille danske fra danske. På forsidedilledet ses Kongeågrænsen ved Foldingbro ca. 1900.

Krigen var tabt eftertrykkeligt, både militært på Dybbøl og Arnkil og diplomatisk i London. Dette førte til den hårdeste fred i dansk historie og helstatens fald.

Krigens største tabere blev de dansk-sindede sønderjyder, der nu kom under tysk styre. Også for den danske stat og det danske folk fik krigens nederlag og freden i Wien nogle helt afgørende følger:

Danmark måtte afstå Slesvig, Holsten og Lauenborg til de to tyske stater, og for første gang siden middelalderen blev Danmark til en egentlig nationalstat. Tabet var så stort som 2/5 af landområdet og 1/3 af befolkningen. Fra at være en af de mellemstore og ganske betydende europæiske stater var Danmark i løbet af skæbneåret 1864 reduceret til et lille land uden betydning i europæisk stormagtspolitik. Danmark måtte indrette sig på at leve i skyggen af sin store nabo mod syd, og en meget forsigtig dansk udenrigspolitik kom til at præge de næste 80 år.

Men nederlaget og den hårde fred fik ikke blot følger for den danske stat. For det danske folk betød nederlaget en række mentalitetsændringer i løbet af

de næste årtier, ændringer som endnu i dag er mærkbare.

Nederlaget gav næring til en forestilling om dansk svaghed og underlegenhed, som i visse kredse blev til en mangeårig sårfeber og følelse af dansk mindreværd. I andre kredse af befolkningen var krigen med til at sætte skub i de folkelige bevægelser og styrke tanken om, at vi skulle og kunne klare omstillingen til at være en lilleput stat.

Endelig bestyrkede 1864-krigen danskerne i et fjendebillede, som blev af afgørende betydning for udviklingen af vore forestillinger om dansk og tysk nationalitet. Krigen og nederlaget var således ikke blot med til at underbygge vore forestillinger om de andre, men også om os selv.

Tilsyneladende vandt Preussen og Østrig stort ved underskrivelsen af freden i Wien, og Danmark tabte katastrofalt. Men for de to sejrherre blev det kun begyndelsen til en række krige, som endnu i dag sætter deres dybe spor, såvel territorielt i de to Tysklænder som mentalt i det tyske folk. For Danmark beseglede freden i Wien vores sidste egentlige krigsdeltagelse, og i årtierne efter 1864 klarede landet omstillingen til at være en lille, men alligevel selvstændig stat.

Det kan derfor med den bagklogskab, som en afstand på 125 år giver, være svært at afgøre, hvem der var den tabende og hvem der var den sejrende part ved underskrivelsen af fredsaftalen i Wien i oktober 1864. *ia*